

DEDE KORKUT KİTABI'NDA KADINA YÖNELİK HİTAPLAR

Serkan ŞEN*

ÖZET

Türkçe'nin anlatım imkanlarındaki zenginliği gözlemleyebildiğimiz yapılardan biri de hitaplardır. Hitaplar anlatımın akışı hakkında fikir veren; seslenme, iltifat ve hakaret olgularını bünyesinde barındıran önemli dil birimleridir. Dede Korkut Oğuznameleri eski Türk yaşam tarzını yansıtan değerli kaynaklardır. Bu makalede Dede Korkut Kitabı esas alınarak kadına yönelik hitapların kuruluş düzeni üzerinde durulacaktır. Eski Türk kültüründe, kadına yaklaşım hitaplar açısından incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, hitap, kadın, dilbilim, eski Türk kültürü

THE ADDRESSING TOWARDS WOMEN IN THE BOOK OF DEDE KORKUT

ABSTRACT

One of the structures indicating the richness of Turkish language that one can observe is the addressing which gives an idea about expression and contains some aspects regarding exclamation, compliment and insult. Dede Korkut Oğuznames are valuable sources in reflecting old Turkish life styles. This article deals with the system of addressing towards women in the light of the book of Dede Korkut. The approach to woman in the old Turkish culture will be examined.

Key words: Dede Korkut, addressing, women, linguistics, old Turkish culture

Giriş

Yazılı ve sözlü anlatımda hitapların önemli bir yeri vardır. Hitaplar yer aldıkları anlatılarda konuşmacının dinleyiciye yönelik bakış açısını yansıtabilen dil birimleridir. Hitaplar aynı zamanda toplumların değer yargılarına ışık tutan önemli ipuçlarıdır. Bu ipuçlarından yola çıkarak bir toplumun kültür varlığı hakkında fikir edinmek mümkündür. Zira, anlatımda hitaba başvuran konuşmacının karşı tarafta oluşturmak istediği etkinin gerçekleşmesi, hitap unsurunun dinleyicinin dil birikiminde karşılık bulmasına bağlıdır. Dil aracılığıyla ortaya çıkan bu birikimin alt yapısını ise toplumun bireye yüklediği kültür değerleri ve bireyin bu değerleri algılama gücü oluşturur. Yalnızca uyarım amacı taşıyan hitaplar durumun istisnası

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkansen@omu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

olarak kabul edilebilir. Ancak Türkçe'de hitap unsurları sadece uyarım aracı olarak kullanılmamıştır. Türk insanının dünyayı kavrayış tarzı hitaplar aracılığıyla dilde de kendini gösterebilmiştir.

Sözlü anlatım geleneğimizin eşsiz ürünleri olarak yazıya aktarılan Dede Korkut Oğuznameleri eski Türk yaşamına dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Anlatımında nesir ve nazım dilinin birlikte kullanıldığı Oğuznameler, Türkçe'nin ifade gücünü yansıtan önemli metinlerdir. Bu metinlerin değişik açılardan incelenmesi Türklük bilimi çalışmalarına değerli katkılar sağlamıştır. Devreye girecek yeni bakış açıları bu katkının artarak devamına vesile olacaktır. Çalışmamda Oğuznamelerin Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten tarafından hazırlanan yayımından (Tezcan-Boeschoten 2001) hareketle Dede Korkut Kitabı'nda geçen kadına yönelik hitaplar ele alınmıştır. Bu çerçevede bir yandan hitapların kuruluş düzeni üzerinde durulurken diğer yandan eski Türk toplumunun kadına yaklaşımı farklı bir noktadan araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Hitaplar

I. Ön Yargı Bildirmeyen Seslenme Amaçlı Hitaplar

Bu tür hitaplarda seslenme amacı ön plandadır. Konuşmacı, dinleyicinin ilgisini seslenme yoluyla söyleyeceklerine çekmeye çalışır. Hitap unsuru, ifadenin olumlu ya da olumsuz yönde gelişeceğine dair herhangi bir belirti taşımaz. Konuşmacı, amacını açıklamayı hitaptan önce gerçekleştirmiş ya da anlatının ilerleyen aşamalarına bırakmıştır.

I. 1. Kadının Kadına Yönelik Hitapları

I.1.a. Arkadaş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Kız Zaliha ~ Kız Zelihe

Kız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cân Kız, Cân Paşa, Ayné Melik, Kutlu Melik, ölmeğe yitmeğe getmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13)** ~ Kız Zelihe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayné Melik, Kutlu Melik, ölmeğe yitmeğe getmemişdüm. (200: Vat.60a.6)

** Hitapların geçtiği bağlamlar gösterilirken öncelikle Tezcan-Boeschoten yayımındaki sayfa numarası verilmiş, ardından Dresten ya da Vatikan nüshalarında hangi sayfada ve hangi satırda yer aldığı belirtilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Zübeyde

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13) ~ Ƙız Zelihe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (200: Vat.60a.6)

Ürüveyde

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13) ~ Ƙız Zelihe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (200: Vat.60a.6)

Cān Ƙız

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13)

Cān Paşa

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13)

Aynę Melik¹~ Ayna Melik

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13) ~ Ƙız Zelihe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (200: Vat.60a.6)

Ƙutlu Melik²

Ƙız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Ƙız, Cān Paşa, Aynę Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (33: Drs.6a.12-13) Ƙız Zelihe, Zübeyde, Ürüveyde, Ayna Melik, Ƙutlu Melik, ölmeğe yitmeğe ğetmemişdüm. (200: Vat.60a.6)

Mere kızlar ~ Ƙızlar

Mere kızlar, bu yigit ne yigitdür? (72: Drs.40b.11) ~ Ƙızlar, bu yigit ne yigitdür? (219: Vat.70b.7-8)

¹ Sözcüğü Ergin ve Gökyay, Melek; Rossi ise Melik okumuştur. Türkçede teyrim, terken, şah, sultān gii unvan gösteren sözcüklerin kadın adlarının bir ögesi olarak kullanılabildiği görüşünden hareket eden Semih Tezcan Melik okuyuşunu benimsemiştir (Tezcan 2001: 60-61).

² bk 1. dipnot

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Mere Kısrıca Yenge

Mere Kısrıca Yenge ʒur sen oyna (90: Drs.58a.12-13) = (235: Vat.80b.4)

Ƙız

ʒur Ƙız, oynarısañ oyna oynamazısañ cehennemde Ƙayna! (90: Drs.59a.7)

Ƙız Ƙalk oyna elüñden ne gelür (91: Drs.59a.9) = (236: Vat.81a.12-13)

ʒur Ƙız seniñ ucuñdan bize neler oldı! (237: Vat.81a.9)

Ƙız, dura! Sen oyna! (236: Vat.81a.1)

Ƙız, deye, nesne yoƘdur (236: Vat.81a.2)

I.1.b. Hizmetinde Bulunan Kadınlara Yönelik Hitaplar**Hey hey dāyeler ~ Hāy hāy taşılar**

Hey hey, dāyeler. Babam maña: 'Ben seni yüzi niƘāblu Beyrege vermişem' deridi. (72: Drs.40b.13) ~ Hāy hāy, taşılar. Benüm babam 'Seni yüzi niƘāblu Beyrege vermişem' deridi. (219: Vat.70b.9)

I.1.c. Gelin Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar**Gelin**

Ƙara başum Ƙurbān olsun, gelin saña! (135: Drs.99a.13)

I. 2. Erkeğin Kadına Yönelik Hitapları**I.2.a. Anne Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar****Ana**

Ana ağlamağıl, maña bu yaradan ölüm yoƘdur, Ƙorħmağıl (45: Drs.16a.10)

Ağzuñ Ƙurısun ana, dilüñ çürisün ana (59: Drs.28b.6)

Ağzuñ Ƙurısun ana, dilüñ çürisün ana (59: Drs.28b.6)

Ana bilürmisin neler oldı? (119: Drs.84a.4-5)

Babamdan cān diledüm ana, vermedi (119: Drs.84a.7-8)

Senden cān dilerem ana (120: Drs.84a.8)

Ƙargu gibi Ƙara saçuñ yolarmısın ana (120: Drs.84a.11)

Mere ana**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Mere ana, Men Hān Bayındır oğlu degülmişem (183: Drs.143a.10-11)

Hey ana

Hey ana, ‘Arabī atlar olan yêrde, bir kulumı olmazmı olur? (60: Drs.29a.10-11) = (251: Vat.88b.13)

Ƙadın ana ~ Ƙatın ana

Ƙadın ana, Ƙarşum alub ne böğürürsin? Ne bozlarsın, ne ağlarsın? (60: Drs.29a.8-9) ~ Ƙatın ana, ne ağlarsın? Ƙarşum alub ne bozlarsın? (251: Vat.88b.12)

Sağın Ƙadın ana, menüm üzerüme gelemeyesin (59: Drs.28b.10-11)

Sen sağ ol, Ƙadın ana, babam sağ olsun (60: Drs.29b.1)

I.2.b. Eş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Hān kızı

Hān kızı, yêrümde turayınmı? (37: Drs.8b.10) = (202: Vat.61a.11)

Hān kızı sebebini nedür değıl maña (37: 9a.1) ~ Hān kızı değıl maña (202: Vat.61a.13)

Alan şabāh, hān kızı yêrümde turmadunmı? (92: Drs.60a.6-7)

Ƙorqma hān kızı, oğluñ avdağur (265: Vat.96a.6)

Ƙız

Ƙız sen maña bir yıl bağıl. Bir yılda gelmezisemiki yıl bağıl (170: Drs.132b.2-3)

I.2.c. Nişanlı Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Hān kızı

Düğün kutlu olsun, hān kızı! (73: Drs.42a.3)

Ortamuzda bu nişān olsun, hān kızı (73: Drs.42a.5) ~ Ortamuzda, hān kızı, nişānımız olsun (220: Vat.71a.9)

I.2.d. Tanınmayan Ya da Tanımazlıktan Geline Kadınlara Yönelik Hitaplar

Ƙız

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Beyrek gèdèli Bam Bam depe başına çıkduymı kız? (91: Drs.59b.8) ~ Baryek gèdèli Bam Bam Depye çıkduymı kız? (238: Vat.81b.8)

Qaranub dört yanuqa baqduymı kız? (91: Drs.59b.8-9) ~ Aları aları dönüb dört yanuqa baqduymı kız (238: Vat.81b.8)

Qargu gibi qara saçuñ yolduymı kız? (91: Drs.59b.9) = (238: Vat.81b.9)

Qara gözden acı yaş dökdüymü kız? (91: Drs.59b.10) = (238: Vat.81b.9)

Güz alması gibi al yañağuş yırtduymı kız? (91: Drs.59b.10-11) ~ Tırnaq urub al yañağuş yırtduymı kız? (238: Vat.81b.9-10)

Gelenile gèdenden Baryik haberin şorduymı kız (238: Vat.81b.10)

'Sevdüğü Bamsı Baryek!' deyü ağladuymı kız? (238: Vat.81b.10-11)

Sen erè varursın, altun yüzük menümdür, ver maña kız! (91: Drs.59b.11-12) ~ Çün sen erè varursın, barmağuşdağı altun yüzük benümdür kız, baña vèrgil (238: Vat.81b.11)

Mere kız

Mere kız, ne ağlarsın (84: Drs.53a.8-9) = (230: Vat. 77b.4)

Mere kız, qarşu yatan qara tağı şorar olsam yaylaq kimüñ? (230: Vat.77b.7)

Mere hân kıızı

Mere hân kıızı! Beyrek gèdèli Bam Bam Depye çıkduymı kız? (238: Vat.81b.8)

Qız kişi

Ağız dilden, kız kişi haber maña (84: Drs.53b.4-5)

Mere dadı ~ Mere tatı

Mere dadı, men avcı degülem, beg oğı begem (72: Drs.40b.3-4) ~ Mere tatı, ben avcı degülüm, beg oğı begem (219: Vat.70b.5)

Alan şabāh yerinden turan kızlar

Alan şabāh yerinden turan kızlar (86: Drs.54b.5) = (232: Vat.78a.13)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar

Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar (86: Drs.54b.5-6) = (232: Vat.78a.13)

Ağ çıkarub kara geyen kızlar ~ Ağ tonları çıkarub karaları geyen kızlar

Ağ çıkarub kara geyen kızlar (86: Drs.54b.6) ~ Ağ tonları çıkarub karaları geyen kızlar (232: Vat.78b.1)

II. Olumlu Ön Yargı Bildiren Hitaplar

Bu tür hitaplarda konuşmacının dinleyiciye yönelik olumlu yaklaşımı hitap unsuruyla açığa vurulur. Hitap, seslenmenin yanında olumlu yönde gelişen bir ifadeyi tamamlamak ya da kendinden sonra gelişecek ifadenin olumlu yönde olacağını sezdirmek amacıyla kullanılır. Konuşmacının iyi niyeti kullandığı hitaba yansımış vaziyettedir.

II. 1. Kadının Kadına Yönelik Hitapları**II.1.a. Amir Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar****Sultānum**

Va-llāki, sultānum, bu yigit yüzi niķāblu yağşı yigitdür (72: Drs.40b.11-12)

Hānum

Va-llāhi, hānum, bu yigit yağşı yigitdür (219: Vat.70b.8)

II.1.b. Gelin Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar**Anam kişi, kızum kişi**

Anam kişi, kızum kişi! Ala tağla yerüнден tırı geldün, oğlı tutdurduğımı? (134: Drs.99a.8-10)

II. 2. Erkeğin Kadına Yönelik Hitapları**II.2.a. Anne Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar****Ağ südin emdüğüm kadunum ana ~ Ağ südin emdüğüm hātün anam**

Berü gelgil, ağ südin emdüğüm kadunum ana! (44: Drs.16a.4) ~ Berü gelgil, ağ südin emdüğüm hātün anam (209: Vat.65a.13) = (250: Vat.88b.8)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Ağ pürçeklü 'izzetlü canum ana ~ Ağ pürçeklü 'izzetlü canum anam

Ağ pürçeklü 'izzetlü canum ana! Aqarlıda şularına qarğamağıl Qazılık Tağınuñ günāhı yoqdur (44: Drs.16a.4-6) / Ağ pürçeklü 'izzetlü canum anam! Aqarlıda Qazılık Tağınuñ günāhı yoqdur aña qarğamağıl (209: Vat.65a.13)

Ağ pürçeklü 'izzetlü hātūn anam

Ağ pürçeklü 'izzetlü hātūn anam! (250: Vat.88b.5)

Cānum ana

Qorkma cānum ana, bu yaradan baña ölüm yoqdur (210: Vat.65b.2-3)

Qatın anam

Qo beni, katın anam, çengele ursunlar (250: Vat.88b.6)

II.2.b. Eş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Başum bahtı

Berü gelgil, başum bahtı, évüm tahtı! (36: Drs.8a.8) = (202: Vat.61a.3)

Évüm tahtı

Berü gelgil, başum bahtı, évüm tahtı! (36: Drs.8a.8) = (202: Vat.61a.3)

Évden çıkub yöriyende selvī boylum ~ Qalkubanı yöriyende Tübā boylum

Évden çıkub yöriyende selvī boylum (36: Drs.8a.8-9) ~ Qalkubanı yöriyende Tübā boylum (202: Vat.61a.3)

Topuğında şarmaşanda qara saçlum

Topuğında şarmaşanda qara saçlum (36: Drs.8a.9) = (202: Vat. 61a.3)

Qurlu yaya beñzer çatma kaşlum

Qurlu yaya beñzer çatma kaşlum (36: Drs.8a.9-10) = (202: Vat.61a.4)

Qoşa bādem şıgmayan tār ağızlum

Qoşa bādem şıgmayan tār ağızlum (36: Drs.8a.10) = (202: Vat.61a.4)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Güz almasına benzer al yañaqlum

Güz almasına benzer al yañaqlum (36: Drs.8a.10-11) = (202: Vat.61a.4)

Ƙadunum³

Ƙadunum, zîreğüm, dölegüm! (36: Drs.8a.11)

Zîreğüm⁴

Ƙadunum, zîreğüm, dölegüm! (36: Drs.8a.11)

Dölegüm⁵

Ƙadunum, zîreğüm, dölegüm! (36: Drs.8a.11)

Görklüm

Görklüm, oğul başına Ƙazâ gelse sendenmi şorarıdum? (106: Drs.72a.8)

Ne söylersin, görklüm? (134: Drs.98b.1)

Görklüm, Ƙanda gèdersin? (134: Drs.98b.11)

Görklüm, atdan düşdüm, ayağum şındı (159: Drs.123a.12)

Yalab yalab yalabıyan ince tonlum

Yalab yalab yalabıyan ince tonlum (137: Drs.101b.7)

Yèr başmayub yöriyen selvî boylum

Yèr başmayub yöriyen selvî boylum (137: Drs.101b.8-9)

Ƙar üzerine Ƙan tammış gibi kızıl yañaqlum

Ƙar üzerine Ƙan tammış gibi kızıl yañaqlum (137: Drs.101b.9)

Ƙoşa bādem şıgmayan dar ağızlum

Ƙoşa bādem şıgmayan dar ağızlum (137: Drs.101b.9)

³ Sözcüğün geçtiği ifadeyi Ergin, kavunum vireğüm düvlegüm; Gökyay, kadunum vereğüm dölügüm olarak okumuştur. Onların ve başkalarının okuyuş ve anlamlandırmaları üzerine tartışmalar yapılmıştır. Son olarak Bazin, kadunum direğüm devletüm okuyuşunu önermiştir. Tezcan, Ƙadunum, zîreğüm, dölegüm biçiminde okuduğu ifadedeki zîrek sözcüğünün Farsçada ‘anlayışlı, hünerli, akıllı anlamlarına geldiğini belirtmiştir. İfadenin son sözcüğü dōlek’in ise ‘temkinli’ anlamında olduğunu dile getirmiştir (Tekin 2001: 71)

⁴ bk 3. dipnot

⁵ bk 3. dipnot

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Ꞓalemciler alduğı ara aşlum

Ꞓalemciler alduğı ara aşlum (137: Drs.101b.10)

Ꞓıvrımsı ırk tutam ara aşlum

Ꞓıvrımsı ırk tutam ara aşlum (137: Drs.101b.10)

Aşlan uruğı

Aşlan uruğı sultān ızı (137: Drs.101b.11)

Sultān ızı

Aşlan uruğı sultān ızı (137: Drs.101.11)

II.2.c. Nişanlı Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar**Hānum**

Nola hānum, baş üzerineğ ! (73: Drs.42a.7)

II.2.d. Gelin Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar**Gelincüğüm**

Dilüj için öleyin, gelincüğüm (93: Drs.60b.11) ~ Dilüj için öleyin, cānuđā urban olayın, gelincüğüm (239: Vat.82b.2-3)

Yoluđā urbān olayın, gelincüğüm! (93: Drs.60b.11-12)

Ꞓarşu yatan ara tağlar yaylağ olsun sağa, gelincüğüm (239: Vat.82b.4)

Şovuğ şovuğ şular sağa içit olsun, gelincüğüm (239: Vat.82b.4)

Şehbāz atlarum sağa binit olsun, gelincüğüm (239: Vat.82b.5)

Ꞓatar atar develerüm sağa yüklet olsun, gelincüğüm (240: Vat.82b.5)

Ꞓulum alayığum sağa ırnak olsun, gelincüğüm (240: Vat.82b.6)

Altun ban evüm sağa gölge olsun, gelincüğüm (240: Vat.82b.6-7)

Yalanısa bu sözlerüj gerek ola, gelincüğüm! (93: Drs.60b.12-13) = (239: Vat.82b.3)

Ꞓara başum urbān olsun sağa, gelincüğüm! (93: Drs.61a.6) ~ Benüm ara başum sağa urbān olsun, gelincüğüm (240: Vat.82b.7)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

III. Olumsuz Ön Yargı Bildiren Hitaplar

Bu tür hitaplarda konuşmacının dinleyiciye yönelik olumsuz yaklaşımı hitap unsuruyla açığa vurulur. Konuşmacı, anlatının ilerleyen aşamalarında ifadenin olumsuz yönde gelişeceğini hitap aracılığıyla dinleyiciye bildirir. Böylesi hitaplar aynı zamanda hakaret unsuru olarak karşımıza çıkar.

III. 1. Kadının Kadına Yönelik Hitapları

Dede Korkut Oğuznamelerinde kadının kadına yönelik olumsuz hitabına rastlanmamıştır.

III. 2. Erkeğin Kadına Yönelik Hitapları

III.2.a. Anne Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Merç kavat kıızı

Merç kavat kıızı, muni maña neçün dëmezidün? (183: Drs.143a.11)

III.2.a. Eş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

Merç kavat kıızı

Merç kavat kıızı, men kılıcuma toğranayım, oğuma şancılayım (170: Drs.132a.10-11)

Hitapların Kuruluş Düzeni Üzerine Tespitler

Tespit edilen hitap unsurlarının pek çoğunda ünlem kullanılmamıştır. Bununla birlikte seslenme amaçlı ‘merç kızlar’, ‘merç Kışırca Yenge’, ‘hey hey dāyeler’, ‘merç ana’, ‘hey ana’, ‘merç kıız’, ‘merç dadı’, ‘merç hān kıızı’ hitaplarında ve olumsuz ön yargı bildiren ‘merç kavat kıızı’ hitabında mere, hey, hey hey ünlemlerinden yararlanıldığı görülür. Olumlu ön yargı bildiren hitaplarda ünlem kullanılmaması dikkat çekicidir.

Kadının arkadaş konumundaki kadınlara yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında çoğunlukla karşı tarafın adını kullandığı görülür. Bunun yanında cinsiyet belirten ‘kıız’ sözcüğünden ya da ‘kıız Zaliha’ örneğindeki gibi kem ‘kıız’ sözcüğünden hem de karşı tarafın adından birlikte yararlanıldığı görülür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Kadının, hizmetinde bulunan kadınlara yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında 'hey hey dāyeler' örneğindeki gibi karşı tarafın görevi esas alınabilmiştir.

Kadının gelini konumundaki kadına yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında akrabalık ilişkisini belirten 'gelin' sözünün kullandığı görülmüştür.

Erkeğin annesi konumundaki kadına yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarının çoğunda akrabalık ilişkisini belirten 'ana' sözünü kullanılmıştır. Bunun yanında nadir olarak annenin olgunluk derecesini yansıtacak biçimde 'kadın ana' tamlamasından da yararlanılmıştır.

Erkeğin eşi konumundaki kadına yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında 'hān kıızı' örneğindeki gibi karşı tarafın babasının unvanı ve 'kıız' sözcüğünün yer aldığı belirtisiz isim tamlamasından faydalanılmıştır. Bunun yanında tek başına 'kıız' sözcüğünün de bu amaçla kullanıldığı görülür.

Erkeğin nişanlısı konumundaki kadına yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında tıpkı eşte olduğu gibi 'hān kıızı' ifadesinden yararlanılmıştır.

Erkeğin tanımadığı ya da tanımazlıktan geldiği kadınlara yönelik ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplarında yaşça küçük olanlar için çoğunlukla cinsiyet belirten 'kıız' sözcüğünden yararlanılmıştır. Bunun yanında bir kez 'kıız kişi' tamlamasına, bir kez de soyunun ön plana çıktığı 'merç hān kıızı' ünlem öbeğine başvurulduğu görülür. Ayrıca karşılaşma anında kadının tavırlarında gözlenen değişiminin sıfat fiil olarak çoğul haldeki kıız sözünü nitelediği seslenme amaçlı hitaplara rastlamak mümkündür. Özellikle yaşça büyük kadınlara 'merç dadı' örneğindeki gibi görevini dile getirerek hitap edilmesi söz konusudur.

Kadının amiri konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitabında, 'sulṭānum' ve 'hānum' örneklerindeki gibi karşı tarafın unvanına birinci tekil kişi iyelik eki getirilmiştir. Birinci tekil kişi iyelik ekinin sağladığı sahiplenme duygusu hitap unsuruna olumlu bir içerik kazandırmıştır.

Kadının gelini konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitabında, karşı tarafı annesi ya da kızı gibi sevmeye değer bulunduğunu belirtmek üzere ana ve kız sözcüklerinden yararlanılmıştır. Bu sözcüklere birinci tekil kişi iyelik eki getirerek hitap unsurundaki olumluluk pekiştirilmiştir. Pekiştirilmiş bir olumluluk taşıyan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

sözcükler, 'kişi' sözünü tamlayarak hitapta kullanılan 'anam kişi kızum kişi' kalıbı elde edilmiştir.

Erkeğin annesi konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitabında, annenin evladı için gösterdiği fedakarlık ve olgun kişiliği, birinci tekil kişi iyelik ekinin hitaba kattığı olumlulukla pekiştirilmiş halde kullanılmıştır. Bu duruma 'ağ südin emdügüm kadunum ana' hitabı örnek olarak verilebilir. Ayrıca annenin can kadar sevildiğini belirten 'cānum ana' tamlamasından da olumlu ön yargı bildiriminde yararlanılmıştır. Annenin dış görünüşü ile evladın gözündeki değerinin birlikte vurgulandığı 'ağ pürçeklü 'izzetlü canum ana' hitabı dikkate değerdir. Bunun yanında annenin olgunluğunun birinci tekil kişi iyelik ekiyle birlikte olumluluk bildirdiği 'kaṭın anam' tamlamasına da rastlanır.

Erkeğin eşi konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitaplarında çoğunlukla karşı tarafın dış görünüşü ve fiziksel özelliklerinden yararlanır. Eşin boyu, saçı, kaş, ağzı, yanağı, giysisi çeşitli yönlerden nitelenerek birinci tekil kişi iyelik ekiyle pekiştirilmiş bir olumluluk içinde hitap unsurunda kullanılır. Bunun yanında kadının ruhi ve fiziki durumunu öven sıfatlara birinci tekil kişi iyelik eki getirilerek 'kadunum', 'ziregüm', 'dölegüm', 'görklüm' gibi hitaplar oluşturulmuştur. Kadının erkeğin gözündeki değerini anlatan 'başum bahtı', 'évüm tahtı' örneklerinde kalıplaşmış ifadelerin hitap olarak kullanıldığı görülür. Ayrıca, 'aşlan uruğı', 'sultān kıızı' gibi kadının soyunun ön plana çıkarıldığı hitaplar da mevcuttur.

Erkeğin nişanlısı konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitaplarında en büyük unvanlardan olan ḥān sözcüğüne birinci tekil kişi iyelik eki getirilerek elde edilen 'ḥānum' sözcüğünden yararlanılmıştır. Dede Korkut'ta nişanlılara eşlerle aynı mantık çerçevesinde hitap edilebildiği düşünülürse erkeğin eşine olumlu hitabı için söylenenleri nişanlısı için de söylemek mümkündür.

Erkeğin gelini konumundaki kadına yönelik olumlu ön yargı bildiren hitabında akrabalık ilişkisini anlatan gelin sözünden faydalanılmıştır. Bu sözcüğe küçültmenin yanında sevgi de bildiren +cUK eki getirilmiş, sözcüğün anlamında meydana gelen olumluluk birinci tekil kişi iyelik ekiyle pekiştirilerek elde edilen 'gelincügüm' sözü hitapta kullanılmıştır.

Erkeğin eşi ve annesi konumundaki kadınlara yönelik olumsuz ön yargı bildiren hitaplarında 'kavat kıızı' örneğindeki karşı tarafın soyuna ilişkin hakaret içerikli bir sözcükle kız sözünden oluşan belirtisiz isim tamlamasından yararlanır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

SONUÇ

Dede Korkut'ta kadına yönelik uyarım amaçlı hitaplarda karşı tarafın adı, cinsiyeti, görevi, sesleniş anındaki eylemleri, akrabalık ilişkisi, soyu ve olgunluk aşaması esas alınmıştır. Olumlu ön yargı bildiren hitaplarda kadının dış görünüşü, erkeğin gözündeki değeri, karakteri ve soyu çıkış noktasıdır. Ayrıca birinci tekil kişi ekinin sağladığı sahiplenme duygusundan ve +cUK ekinin sevgi işlevinden de hitabın olumlu bir yapı kazanması için faydalanılmıştır. Birinci tekil kişi iyelik eki hitap unsurunun olumlu hale gelmesinde belirleyici olabildiği gibi hitapta var olan olumluluğu pekiştirmede de kullanılmıştır. Olumsuz ön yargı bildiren hitaplarda ise muhatabın babasına yönelik hakaretler öne çıkarılmıştır. Dede Korkut'ta kadınlara yönelik hitapların kuruluş mantığı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Oğuzname kahramanlarının kadınlara hitaptaki çıkış noktalarının hemen hepsini bugünkü Türk insanının kadına yönelik hitaplarında gözlemlemek mümkündür. Hatta hitaplarda kullanılan sözcük ve sözcük öbeklerinin büyük kısmı ufak tefek ses değişmelerinin dışında günümüzde de kullanılmaktadır. Bu durum kültürel devamlılığın çarpıcı bir örneğidir. Dede Korkut'ta kadına yönelik hitaplarda soya dayalı ilişkilerin öne çıkması dönemin Türk toplumunda bu türden ilişkilere son derece önem verildiğinin göstergesidir. Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın" başlıklı makalesinde Oğuznamelerde kadın tipinin, genellikle, İslamiyet öncesi göçebe Türk toplumundaki alp tipine yaklaşır bir mahiyette tasvir edildiğini belirtmiştir (Kaplan 1995: 41). Bu bağlamda kadına yönelik olumlu hitaplarda dış görünüşün öne çıkmasını dikkat çekici bulmuştur. Kaplan durgun, resme has vücut tasvirlerinin İran ve bizim divan edebiyatında yoğun olarak görüldüğünden bahisle kadının dış görünüşünü öne çıkaran hitapların hakiki göçebe hayatına ait olamayabileceğini iddia etmiştir (Kaplan 1995: 48-49). Bu iddia doğru sayıldığında eski Türklerin, kadına hitaptaki iltifat olgusunu güçlendirmek için kavram aktarımı da dahil türlü anlatım imkanlarından yararlanmış olduğu sonucuna varılabilir. Dede Korkut Kitabı, muhatabı kadın olan hitapların kuruluşunda Türkçe'nin ve Türk kültürünün nasıl bir tasarrufta bulunduğunu kavramamıza yardımcı olan son derece önemli kaynaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

KAYNAKÇA

KAPLAN Mehmet, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1995, ss.51-55.

TEZCAN Semih- BOESCHOTEN Hendrik, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

TEZCAN Semih, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*